

with a partial family tree ('stemma'), which traces back the relation between three of the manuscripts. Further research will clarify the relation between the last manuscript (ms. 2516 BAR) and the oldest of the three (ms. 2513 BAR).

Cuvinte-cheie: Pseudo-Hipolit, Antihrist, apocrif, De consummatione mundi, omilie, versiune prescurtată.

Keywords: Pseudo-Hippolytus, Antichrist, apocryphal, De consummatione mundi, homily, shortened version.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13
savacristinel@yahoo.com*

Adina Chirilă

UN HAPAX LEGOMENON ÎN TEXTELE LUI ANTIM IVIREANUL: *CORHOR*

După o lapidară construcție prin care cititorul este întâmpinat cu o binecuvântare, în *Postfața* lui Antim Ivireanul la *Evanghelia greco-română* din 1693 există un enunț a cărui înțelegere deplină este dependentă de lămurirea secvenței de început: „*Ca și corhorul între alte verdéte (s.n., A.C.)*, precum zice pilda, mă arătu și eu, o iubiți cetitori, cătră cei meșteri și iscusiti și înțelepți și nevoitori tipografii, cu aciastă de bogoslovie cu patru strune și cu toată alcătuirea de dulcele glas alăută, a ceii în trei staturi dumnezăiri, capul ceii fără prihană ai noastre credință, sfânta, zic și dumnezăiasca *Evanghelie*”, fragment ce conține un *hapax legomenon* nedeslușit până acum: *corhor*, s.m.

Dicționarele consacrate limbii literare vechi nu înregistrează termenul. În DLR i se indică genul masculin și un sens incert („O legumă?”), pornind de la citatul din textul menționat (greșit datat „1694” în dicționar), preluat din I. Bianu, E. Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508–1830*, Tom I (1508–1716), București, 1903, p. 335¹. Nicio referință în privința etimonului².

¹ Sursa este indicată greșit în *Dicționarul limbii române* (citat în continuare DLR), Tomul I, Partea II, C., București, 1940, s.v. *corhor*: VB. (sic) I 335; cf. DLR, Tomul II, fasc. I, *Bibliografie*, s.v. BV.

² Un cuvânt *corchoru* este înregistrat în A.T. Laurianu și J.C. Massimu, *Dictionariulu limbei romane*, I, București, 1871, însă explicația confuză și etimonul propus nu ne ajută în elucidarea sensului și originii lui *corhor* în textul lui Antim Ivireanul: „s.m., *corchorus* (fr. *corchor*, it. *corcoro*); genu de plante d’in famili’a teliacieloru, *polyandria monogynia* lui Linneu; – cuventulu pare co e acellu-asi cu populariulu *corcoru* si co plantele s’au numitu asiă sau d’in caus’a *corcorului* cu care se deschidu capsulele loru adjunse la maturitate sau d’in caus’a violentului motu si *corcoru* ce ar fi producundu in matie purgativele de aceste plante.”; iar s.v. *corcoru*: „s.m., (it. *corcoro* cu acea-asi insemnare); 1. vocea corbiloru, cioriloru si altoru assemini passeri; 2. vocea gaineloru, curceloru si altoru assemini passeri; 3. sonu confusu, murmuru, fremetu; si in speciale: 4. murmurulu matieloru”.

Atât A. Bailly, cât și Henry George Liddell și Robert Scott consemnează în limba greacă existența lui κόρχορος, -ov, cu sensul: „herbe sauvage que l'on mangeait comme légume”³, respectiv „a wild plant of bitter taste”⁴.

Termenul este atestat în câteva texte antice, cu sensuri diferite. În *Naturalis historia*, Pliniu cel Bătrân scrie: „Corchorum Alexandrini cibi herba est conuolutis foliis ad similitudinem mori, praecordiis, <ut> ferunt, utilis alopeciisque et lentigini.” [fr. „La corette est une plante herbacée consommée par les Alexandrins. Ses feuilles sont enroulées comme celles du mûrier ; elle passe pour bonne pour l'épigastre, l'alopecie et le lentigo.”]⁵. Descrierea permite identificarea plantei cu *iuta* (engl. *jute*), *Corchorus olitorius* L., „plante herbacée de 1m50 à 5m de haut” și „une des plantes potagères les plus communes des Égyptiens et des Syriens”⁶.

Pe de altă parte, în *Περὶ φυτῶν ἱστορία*, Teofrast notează: „καὶ ἕτερα δε πλείω τούτων ἐν οἷς καὶ παροιμαζόμενός ἐστι διὰ πικρότητα κόρχορος ἔχων τὸ φύλλον ὠκιμῶδες” [fr. „...et encore bon nombre de ces herbes parmi lesquelles se trouve même le mouron, d'une amerture proverbiale, qui a la feuille du basilic”]⁷. Descrierea indică o varietate de *scânțeiută* (engl. *pimpernel*), *Anagallis arvensis* L., o legumă sălbatică amară și toxică, ce poate fi totuși consumată fiartă⁸, o specie inferioară, din punct de vedere nutrițional, legumelor de grădină.

Despre *Anagallis* vorbește și Pliniu cel Bătrân, descriindu-i proprietățile curative și precizând: „Anagallida aliqui *acorum* uocant” [fr. „Quelques-uns donnent à l'anagallis le nom d'*acorum*”]⁹. După Ermolao Barbaro, sinonimul *acorum* (gr. ἄκορον) este incorect; în comentariul pe care îl face cărții lui Pliniu, acesta precizează că este vorba, de fapt, de *corchoron*¹⁰.

Folosirea în alimentația umană, în circumstanțe umile, a corhorului/scânțeiutei este atestată în cultura grecească de Aristofan, în *Viespile*, v. 237–240, unde se povestește despre câțiva ostași înfomețați ce încercau să-și prepare ceva de mâncare: „κῆρα περιπατοῦντε νύκτωρ τῆς ἀρτοπόλιδος λαθόντ' ἐκλέψαμεν τὸν ὄλμον, κᾶθ' ἥψομεν τοῦ κορκόρου κατασχίσαντες αὐτόν.” [fr. „...puis, rôdant une

³ A. Bailly, *Dictionnaire Greque-Français*, Hachette, s.a., s.v. κόρχορος, -ov.

⁴ Henry George Liddell, Robert Scott, *A Greek-English Lexicon, Compiled by...*, Oxford, s.v. κόρχορος.

⁵ Pline L'Ancien, *Histoire Naturelle, Livre XXI*, Paris, 1969, p. 183 (în continuare: Pline l'Ancien, *H.N.*)

⁶ Désiré Bois, *Les plantes alimentaires chez tous les peuples et à travers les âges*, I, Paris, p. 76. Cf. DLR, s.v. *iută* și Al. Borza, *Dicționar etnobotanic cuprinzând denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*, București, 1968 (citată în continuare BORZA), s.v. *corchorus olitorius* L.

⁷ Théophraste, *Recherches sur les plantes*, Tome II, Livres III-IV, Paris, 1989, VII.7.2. (citată în continuare Théophraste, *H.P.*)

⁸ Vezi *ibidem*, *Commentaire VII.7.*, p. 127.

⁹ Pline L'Ancien, *H.N., Livre XXV*, Paris, 1974, p. 144.

¹⁰ *Hermolai Barbai Castigationes Plinianaes*, Romae, 1492, *apud* Jacques André, *Commentaire la Pline l'Ancien, H.N., Livre XXV*, p. 156.

nuit, nous volâmes à la boulangère son mortier ; puis nous fîmes cuire de la *pimprenelle* (s.n., A.C.), après en avoir fait du petit bois.”¹¹

Termenul grecesc numește, așadar, două realități extralingvistice distincte (vezi aspectul diferit al frunzelor și înălțimea tulpinii). Din cauza faptului că au în comun semul [+ comestibil], cele două plante se confundă, uneori chiar în notele explicative ale textelor ce se referă la ele. În comentariul asupra lat. *corchorus*, gr. κόρκορος, -ov / κόρχορος, -ov, „iută”, din Pline L’Ancien, *H.N., Livre XXI*, p. 183, se precizează că planta este „Citée comme comestible par Théophraste, *H.P. VII.9.2.*”¹²; la acesta însă este vorba de cealaltă plantă.

*

În *Postfața* din 1693, planta menționată este *scânteiuța*, *Anagallis arvensis* L., fapt pe care îl deducem din precizarea sursei care l-a inspirat pe Antim în construirea analogiei: „după cuvântul *pildei*”. Nu este vorba de vreuna din *parabolele* biblice; nicăieri în *Vechiul Testament* sau în *Noul Testament* nu se face referire la una din cele două specii vegetale care pot fi desemnate de gr. κόρκορος, -ov, alături de alte plante cu care să fie într-un oarecare raport¹³. „Pilda” avută în vedere este o expresie idiomatice grecească (evocată de Teofrast în descrierea pe care o face plantei: „d’ une amerture proverbiale”, s.n., A.C., v. *supra*), și anume κόρκορος ἐν λαχάνοις, „Corchorus inter olera”. Aceasta este înregistrată la Suidas, s.v. κόρκορος, cu următoarea explicație, pe care o redăm în versiunea latinească: „Dicitur autem proverbium hoc de hominibus nullius pretii et contemptis, at maiores honores affectantibus, quam pro dignitate et meritis suis”¹⁴.

În mod cert, Antim Ivireanul a știut această expresie grecească (*ce se aplica oamenilor obișnuiți, lipsiți de merite, care aspirau la onoruri ce nu li se cuveneau*) și a tradus-o în limba română, cu mijloacele lingvistice de care dispunea. Primul termen al structurii paremiologice este preluat din versiunea grecească, adaptat morfologic, fără terminația străină -ος¹⁵. Pentru cel de-al doilea termen, λάχανον

¹¹ Aristophane, Tome II, *Les Guêpes – La Paix*, Paris, 1985, p. 27–28. Cf. trad. engl.: „Here we are, what’s left of us, / The recruits who at Byzantium served – hep, two, three, four – / Pacing our posts, you and I. Remember how we slipped into the door / Of the bakery woman, stole her trough, and split it for kindling / To stew our **greens**”, *The Complete Plays of Aristophanes*, Bantam Books, New York, [s.a.], p. 150.

¹² Vezi Jacques André, *Commentaire la Pline l’Ancien, H.N., Livre XXI*, p. 160.

¹³ Cf. *Pilda grăuntelui de muștar* (Matei 13: 31-32): „O altă pildă le-a pus înainte, zicând: Împărăția cerurilor este asemenea grăuntelui de muștar, pe care, luându-l, omul l-a semănat în țarina sa, și care este mai mic decât toate semințele, dar când a crescut este mai mare decât toate legumele și se face pom, încât vin păsările cerului și se sălășluiesc în ramurile lui.” (s.n., A.C.); etc.

¹⁴ *Suidae Lexicon, Graece et Latine*, II, (1705), Cantabrigiae: Typis Academicis, p. 353 ; la <http://www.archive.org/details/suidaelexicongr01suid>.

¹⁵ Cf. *nomothetis* (< gr. νομοθέτης) „legiuitor”, *paretisis* (< gr. παραίτησις) „demisie”, *zilotis* (< gr. ζηλωτής) „om al legii” – cuvinte împrumutate de Antim Ivireanul și utilizate de el în contexte românești, fără adaptare morfologică; vezi Adina Chirilă, *Împrumuturi latino-romanice și grecești în „Didahiile” mitropolitului Antim Ivireanul*, în „Analele Științifice ale Universității Ovidius. Seria Filologie. *Studia in honorem Marin Petrișor*”, II, XV, 2004, p. 57–66, *passim*.

(D pl. λαχάνοις), echivalentul găsit este *verdēte* „legume, zarzavaturi”¹⁶ (*verdeață* < *verde* + *-eață*, DLR), atestat cu acest sens și la Dosoftei (*V.S.*, dec. 206^{v17}).

Cu aspect latinesc, termenul redat în limba română de Antim Ivireanul prin *corhor* face obiectul unei intrări în *Dictiones latinae cum valachica interpretatione* al lui Teodor Corbea: „*corchoron*, g.n. et *corchorus*, g.m., iarbă ochiiul-găinei”¹⁸. Chiar dacă am accepta ideea că dicționarul lui Corbea a fost redactat înainte de 1693¹⁹, este improbabil să-l fi cunoscut Antim, cu toate că sunt știute relațiile dintre episcopul Mitrofan (care a cerut și a plătit realizarea dicționarului) și Antim Ivireanul. Suntem de părere că lucrarea lui Teodor Corbea nu a avut un rol în apariția cuvântului la Antim, cu atât mai mult cu cât acesta din urmă era un bun cunoscător de greacă, nu de limbă latină.

Sensul pe care îl cunoaște în limba greacă expresia κόρχορος ἐν λαχάνοις servește, „într-un moment psihologic determinat”²⁰, scopului urmărit de Antim Ivireanul prin construirea secvenței retorice a modestiei. Din punctul de vedere al intenționalității, fragmentul citat la începutul studiului nostru este echivalent cu acele segmente din exordiuul predicilor în care apar afectarea modestiei și auto-deprecierea – procedee obișnuite de *captatio benevolentiae* și de punere în valoare a referentului intradiscursiv²¹ (în cazul de față, *cartea însăși, Evanghelia*). Diferența valorică declarată dintre *eu [corhorul]* și „*cei meșteri și iscusiți și înțelepți și nevoitori tipografi*” [*alte verdēte*] este similară cu cea dintre, de pildă, *oratorul fatalmente prezent în fața enoriașilor și idealul reprezentat de oamenii învățați, de ritori și de „[cei] ce sînt desăvârșit întru bunătăți*”, din *Cuvânt de învățătură la streteniia Domnului nostru Iisus Hristos*²².

Expresia *ca și corhorul între alte verdeațe* nu a rămas în tezaurul paremiologic românesc. Pentru redarea expresivă a aceleiași situații de comunicare, limba comună cunoaște, la noi, structura *ca bășina-porcului pe lângă trandafir*, ale cărei elemente componente sunt preluate tot din universul vegetal: „o floare prôsta și puturosă”²³, ciupercă de câmp din fam. *Lycoperdaceae* L., și o floare de grădină din fam. *Rosaceae* L. A fost înregistrată de vornicul Iordache Golescu în capitoul *Asemănări* din culegerea sa de „pilde povățuirii i cuvinte adevărate” (ZANNE, I,

¹⁶ Cf. *vérze* „verdețuri, legume”: „Cu nepohtă să duc la masă; răpșesc asupra *vérzelor*, înjură legumile zicând: «în zadar s-au adus în lume»”: Antim Ivireanul, *Opere*, București, 1972, p. 102.

¹⁷ „Și să fânea sătul cu hrana verdețelor fără nice o hertură, nice pită”: *Viața și petreacerea svinților. Iași 1682-1686*, Text îngrijit, notă asupra ediției și glosar de Rodica Frentiu, Cluj, 2002, p. 183.

¹⁸ Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*. Ediție de Alin Mihai Gherman, Cluj, 2001, p. 132. Cf. magh. *tyuk szemfü*, consemnat la BORZA s.v. *Anagallis arvensis*.

¹⁹ Cf. Alin-Mihai Gherman, *Cuvânt înainte* la Teodor Corbea, *op. cit.*, p. VII.

²⁰ Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1975, p. 267.

²¹ Maria Cătănescu, *Retorica elogiului în Didahiile lui Antim Ivireanul*, „Text și discurs religios”, II, Iași, 2010, p. 188.

²² Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 20.

²³ Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*. Vol. I, București, 1895. Ediție anastatică, îngrijită de Mugur Vasile, București, [I, 2003], p. 298, nota 1 (citată în conituare ZANNE).

p. XXX) și citată de ZANNE, I/449, p. 118: „Ca beșina-porcului pē lângă trandafir”²⁴, cu următoarea explicație: „ce-va prost pe lângă un lucru de preț, urîtul pe lângă cel frumos, s.c.l.”. Deși atestată, cel mai târziu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, aceasta are, probabil, o vechime mai mare în uzul popular. Dacă aceasta coboară până în secolul al XVII-lea, discursul autorului *Postfeței* la *Evangelia greco-română* din 1693 indică o ignorare a ei (ori a oricărei alte construcții populare cu un mesaj similar), fie din necunoaștere, fie ca opțiune.

Notăm, în final, că în alte culturi populare ideea conținută de *κόρχορος ἐν λαχάνοις* apare în expresii care pot implica termeni din alte câmpuri semantice decât cel vegetal, dar care dezvoltă aceleași conotații antitetice: „fără valoare, insignifiant, lipsit de merite”, față de „strălucit, valoros, prestigios”. În limba engleză, de pildă, există două expresii idiomatice sinonime, echivalente ale secvenței grecești în discuție: *a tailor*²⁵ *among kings* (literal, „un croitor printre regi”)²⁶ și *the dawcock* (sau *jackdaw*²⁷) *sits among the doctors* (literal, „stă stăncuța printre doctori”)²⁸.

*

În concluzie, *corhor*, s.m., este un împrumut din limba greacă, cu un etimon sigur: *κόρχορος*, -ov. Făcând abstracție de construcția idiomatice în care apare, *corhor* are sensul de „scânteiuță, iarba-ochiul-găinii, iarbă-de-rânduri-roșii”²⁹, putând funcționa, teoretic, în îmbinări libere de cuvinte, ca sinonim al lui *scânteiuță* ș.c.l.. Nicidecum nu este vorba de „mohor”, așa cum îl glosează Gabriel Ștrempel³⁰. În schimb, într-un context ce reclamă utilizarea ideii conținute de secvența elenă *κόρχορος ἐν λαχάνοις*, cuvântul grecesc la care ne-am referit nu poate fi redat prin corespondentul său românesc denotativ. Aceasta cu atât mai mult cu cât, în civilizația românească, scânteiuța este cunoscută pentru proprietățile ei *benigne, curative*, în medicina populară³¹.

²⁴ Vezi și „Pune flórea trandafirului cu bēșina-porcului”, ZANNE, I/1207, p. 298.

²⁵ Cu precizarea „often implying disparagement and ridicule”, în William Little, H.W. Fowler, J. Coulson, C.T. Onions, *The Shorter Oxford English Dictionary On Historical Principles*, II, Oxford, [s.a.], s.v. *tailor*.

²⁶ Henry George Liddell, Robert Scott, *A Greek-English Lexicon, Compilde by... A New Edition Revised and Augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones*, Volume I, Oxford, [s.a.], s.v. *κόρχορος*, -ov.

²⁷ Cu explicația „fig. A simpleton”, în William Little *et al.*, I, s.v. *daw*.

²⁸ *A Glossary; Or, Collection of Words, Phrases, Names, and Allusions to* by Robert Nares, James Orchard Halliwell-Phillipps, Thomas Wright, 1867, p. 134; la <http://books.google.ro/books>.

²⁹ Vezi alte numiri ale plantei la BORZA, s.v. *Anagallis arvensis*.

³⁰ Vezi Antim Ivireanul, *op. cit.*, p. 457.

³¹ Vezi George Bujorean, *Boli, leacuri și plante de leac cunoscute de țărănimea română* [București], [2001], p. 43: „Cele-albe (Blenoragie). Omul înfierbântat, care bea apă rece, poate căpăta boală, de se pișă alb ori roșu. Se bea fiertură de *trifoi-alb* cu *tătăișă-albă* ori de *tătăișă* cu *scânteiuță*, ori de *scânteiuță* cu *drob*. Sculament”; vezi și p. 53. De asemenea, vezi Valer Butură, *Enciclopedie de*

Sensul figurat pe care îl primește *corhor* în expresia construită de Antim Ivireanul este acela de „om simplu, lipsit de merite”. Înregistrarea termenului *corhor* într-un dicționar consacrat limbii literare vechi va trebui să consemneze, diferențiat, cele două sensuri, cel propriu și cel figurat.

Antim aplică o traducere literală unei structuri unitare determinate de factori specifici de cultură și civilizație străine, iar expresia rezultată pe teren românesc în urma acestei soluții de echivalare este una opacă. Descifrarea textului în limba română în care apare aceasta este incompletă fără cunoașterea formulei paremiologice grecești în versiunea originală și a comportamentului comunicativ în care aceasta funcționează.

A HAPAX LEGOMENON IN ANTIM IVIREANUL'S TEXTS: CORHOR

(Abstract)

During his activity in Wallachia, the Greek culture and language were the most natural sources of inspiration and lexical borrowing for Antim Ivireanul, considering his life and cultural acquisition up to the moment of his arrival to this country, from Constantinople, at the age of 40. Our paper discusses the appearance of *corhor*, n., in the *Afterword* written by Antim Ivireanul to the *Greek-Romanian Gospel*, Bucharest, 1693, the word's etymology and also its general and special meaning. The term is of Greek origin: κόρχορος, -ov "herbe sauvage que l'on mangeait comme légume" (A. Bailly), "a wild plant of bitter taste" (H.G. Liddell, R. Scott), *Anagallis arvensis*, L. (Rom. *scânțieiuță*, Engl. *pimpernel*). However, Antim does not use the term with its denotative meaning; in his text, *corhor* is the first compound of *ca și corhorul între alte verdețe* – an expression that translates the Greek idiom κόρχορος ἐν λαχάνοις, „Corchorus inter olera”, which applies to common people, lacking any merits, who are aspiring to honors they do not deserve (cf. Engl. *a tailor among kings* and *the dawcock sits among the doctors*). The meaning of the expression serves Antim Ivireanul's purpose in constructing the rhetorical sequence of modesty.

Cuvinte cheie: *influența grecească, limbă literară, expresie idiomă, afectarea modestiei, corhor, s.m.*

Key words: *borrowing, literary language, affected modesty, proverb, corhor, n.*

Universitatea de Vest din Timișoara
Bd. Vasile Pârvan, nr. 4, LIT, 419
300223 Timișoara
chiriladina@yahoo.com

etnobotanică românească, București, p. 211: „*Scânțieiuță (Anagallis arvensis L.)* [...]. S-a folosit la sângerări, boli pulmonare, contra negilor. Planta se fierbea și cu decoctul se făceau spălături contra bubelor. În multe părți se folosea pentru oprirea *rândurilor roșii*. Se fierbeau câteva plante și din decoct se bea dimineața, pe nemâncate, câte un păhărel; uneori se plămădea în rachi, cu câteva boabe de piper. La Salva, în ținutul Năsăudului, se fierbea în borș; în timpul când se lua, nu se săra mâncarea. Fiartă cu iederă, se dădea celor ce aveau diaree, enterită. În multe părți se puneă în sarea vacilor, ca să se gonească.”